

Kungens porträtt

Mellan privat och offentligt

ANN-CATRINE ERIKSSON är fil.dr i konstvetenskap, verksam vid institutionen för kultur- och medievetenskaper, Umeå universitet. Hon har intresserat sig för olika motivstudier i sin forskning och är särskilt intresserad av genusperspektiv vilket exempelvis avhandlingen *Rummet som konstverk: om konstnärsparet Charles Rennie Mackintosh och Margaret Macdonald (2003) samt artikeln "Jungfru Maria som kvinnoideal: Bebådelsekapellet i Santa Maria sopra Minerva"*, *Studier i konsthistoria (2006) visar. Ämnet kungliga porträtt ska även utvecklas utifrån genusperspektiv i en kommande studie.*

Porträtt definieras ofta som ett offentligt medium som är tänkt att betraktas av utomstående och som förmedlar budskap. När det gäller den svenska monarkin så har porträtt använts för att skildra och befästa makt, samt för att underhålla nätverk sedan Gustav Vasas tid. Denna artikel kommer att undersöka tre porträtt av nuvarande kung Carl XVI Gustaf och analysens fokus ligger på glidningen mellan privat och offentligt. I konstverken finns aspekter som gör att det inte är enkelt att avgöra porträttens betydelser utifrån begreppen privat och offentligt. En problematik som hör ihop med den oklarhet som även rör kungen och hans familj i andra sammanhang, där de både framställs som vanliga och som särskilda från andra svenskar. Syftet är att utifrån problematiken kring privat/offentligt försöka klargöra porträttens retorik och innehåll.

Porträttkonst definieras i *Nationalencyklopedin* som en "genre inom bildkonsten där en persons individuella drag avbildas". Vidare utvecklas genren genom påpekandet att det "återspeglar människans skiftande existentiella förhållande till omvärlden, alltifrån anfadersbildens anspråk på identitet med förebilden och dess makt till det moderna porträttets intrikata mångtydighet". (www.ne.se) Om man ser till traditionen inom kungaporträtt finns detta representerat. Det är viktigt med likhet inom familjen för legitimitet och maktanspråk, främst i äldre porträttmåleri, och dagens kungaporträtt kan visa mer komplexa framställningar. Även om porträtt avbildar en individ är det typiska och konventionella aspekter som konstnärer lyfter fram istället för det unika hos en person. Detta för att porträttet ska fungera gentemot betraktare och visa modellens profession, position och relation i en

Porträtt av Kungafamiljen. Olja och tempera på duk, 265×225. Statens Porträttsamling, Gripsholms slott. Foto: Statens Konsmuseer. Ur John E Franzén, Målningar och teckningar. Texter av Ulf Linde och Douglas Feuk. Stockholm: Raster Förlag 1996.

bestämd kontext (West 2004). Historiskt använde europeiska monarker porträtt för att skapa nätverk och konsolidera makt. Exempelvis har vänner och förtrogna fått porträtt av regenter i gåva och porträtt användes i äktenskapsförhandlingar. (t.ex.

West 2004). I dag finns kungliga porträtt i olika offentliga samlingar och fungerar som symboler för relationer mellan tron och nation.

Att använda dikotomier i en analys kan vara riskabelt om man tror att det finns

vattentäta skott mellan variablerna. Självklart råder inga tydliga grädragningar mellan begreppen, vilket är intressant då rörligheten är betydelseskapande i de valda porträtten. Porträtten visar olika roller: patriarken, statsmannen och privatpersonen. Verken har olika beställare; statens porträttsamling, hovet, respektive Sveriges riksdag och regering. Detta inverkar på verkens retoriska betydelse då porträtt kan liknas vid förhandlingssituationer mellan den avporträtterade, konstnären och beställaren (Larsson 2001). Monarker har alltid viss makt vid sina statsporträtt — om inte annat ska de helst välja att sitta för konstnären.

DE TRE PORTRÄTTEN

1983 beställde Gripsholms slotts stödförning ett porträtt av kungafamiljen av konstnären John-Erik Franzén (Peterson 1994). Gripsholms slott inrymmer Statens Porträttsamling och alla Sveriges regenter från Gustav Vasa är representerade, bl.a. finns två tidigare familjeporträtt.¹ Konstnären är mest känd för målningar av amerikanska bilar och motorcyklar, men han har även visst rykte som porträttör. Stödföreningen önskade en bra barnporträttör, då Victoria som tronföljare skulle stå i centrum av verket, och Franzén hade precis ställt ut porträtt av sina söner. Beställningen av ett familjeporträtt motiverades av att kungen betonat vikten av familjen i olika sammanhang (Peterson 1994). Franzén arbetade snabbt och porträttet ställdes ut under sommaren 1985.

Carl XVI Gustaf med familj visar kungafamiljen samlade i Stensalen på Drottningholms slott. Genom porträttligheten identifieras kungafamiljen, men man måste vara bekant med porträttradition

och konstnärlig retorik för att förstå hur de är representanter för någonting utöver sin identitet. Förutom mer välkända symboler som den svenska flaggan, Volvon och hunden, finns mångtydiga möjligheter i kompositionen. Kungen står som i givakt med handen i fickan och Victoria centralt med självsäker pose som refererar till barocka förebilder.² I kompositionen ser vi en linje drägen mellan kungen och prinsen (och hunden Charlie), samt en annan linje mellan drottningen och de båda prinsessorna. Linjerna korsar varandra strax ovanför Victorias huvud. Det finns en hierarkisk ordning där kungen är högst upp i bild, sedan följer de övriga i fallande skala. Kungen ser rakt på betraktaren, medan övriga familjemedlemmar ser ut ur bild, vilket är ett sätt för konstnären att rikta uppmärksamheten på kungen. Vad berättar då porträttet om kungafamiljen? Tar man del av receptionen från 1985 framträder stor osäkerhet kring vad konstverket vill berätta: är det en reklampelare för svenskt näringsliv, ett porträtt av en modern kungafamilj eller en ironisk kommentar av konstnären med klippdockeliknande figurer? (Peterson 1994). Kungens roll i konstverket kan sägas vara dynastisk, dvs. han presenteras som ett statsöverhuvud som säkrat tronföljden. Kungliga familjeporträtt har historiskt alltid framställt någon form av hierarki (West 2004) och i politiska sammanhang används gärna familjeporträttet för att visa upp traditionella värderingar och ledarförmåga genom patriarkrollen (Brilliant 1991). Eftersom kungen saknar politisk makt är det svårt att använda traditionella maktsymboler. Han bär inte krona då han inte krönts och högtidsdräkten har reducerats till svart kostym eller uniform. Istället framställs kungafamiljen i finkläder och representerar då

någon form av normalitet. Fokus ligger på sammanhållning och stabilitet, kvaliteter som hör samman med en traditionell familjebild. Statsporträtt skildrar gärna monarkens ideologi och om familjen ligger kungen varmt om hjärtat, så förefaller det naturligt att skildra denna gemenskap. Att de framställs mer vardagligt skulle, möjligtvis lite långsökt, kunna hänvisas till kungens valspråk: För Sverige i tiden. Plattheten i figurerna gör dock att det finns en störning i gestaltningen av gruppens enhet — har de ens suttit för konstnären tillsammans? Mina associationer går snarare till ett collage av utklippta bilder från *Svensk Damtidning*, vilket bidrar till igenkänning hos betraktaren. En annan slags offentlighet, en celebritetskontext, smyger sig då in i porträttet. Brilliant ser detta som en effekt av att kungligheter förlorat sin makt och istället, liksom andra kändisar, får symbolisera någonting "larger-than-life" (Brilliant 1991). De avbildas utifrån stereotypa föreställningar om kungligt kändisskap och då behöver betraktaren bara känna igen dem för att porträttet ska fungera offentligt, annan symbolik kan ligga i bakgrunden.

På Stockholms slott finns en konstsamling i Bernadottevåningen med porträtt av personer ur ätten Bernadotte. 1990–1991 färdigställer den amerikanske konstnären Nelson Shanks pendangporträtt av kungen och drottningen för samlingen. Shanks är en ofta anlita porträttör bland makthavare och kulturpersonligheter och han inspireras av renässansporträtt (www.nelsonshanks.com). Kungaparet porträtteras i högtidsdräkt, vilket innebär att kungen bär uniform, närmare bestämt amiralsuniform. Drottningen är iklädd klänning och kröningsdiadem som i alla officiella porträtt (Sjöberg och Hagsgård

2008). Båda bär serafimerorden och Vasaordens kraschan. Kungen skildras i östra åttkantiga kabinettet i Bernadottevåningen, dvs. det rum där han tar emot nytillträdde ambassadörer iklädd samma högtidsdräkt som på porträttet (Sjöberg och Hagsgård 2008). Det är ett knästycke i naturlig storlek där kungen porträtteras stående med blicken riktad rakt ut mot betraktaren, men bilden saknar kunglig symbolik. Till skillnad från föregående porträtt får man känslan av att han suttit modell för konstnären. Porträttet uppvisar stor vikt vid realism och likhet och Shanks skildrar kungen i en slags myndighetsövning, han får vara officiell statsman i detta porträtt. Hans dynastiska roll framkommer i drottningens porträtt genom att hon, liksom alla kvinnliga medlemmar i familjen, till högtidsdräkt bär en agraft med kungens miniatyrporträtt. Kungen har beställt två offentliga statsporträtt. Genom att anlita en konstnär som influerats av renässansen, knyter valet an till en kunglig porträttradition nästan som ett sätt att förstärka anorna i det medfödda ämbetet. Även formatet med ett knästycke är, jämte helfigur, vanligt för statsporträtt och inordnar även verket till Bernadottesamlingen. Retoriskt involverar porträttet betraktaren genom att kungens pose och blick riktas ut mot denne, det ser ut som om han tar emot någon. Därmed kan vi i betraktandet förvandlas till nytillträdde ambassadörer som ska träffa Sveriges statsöverhuvud.

När kungen fyllde femtio år 1996 fick han i gåva av Sveriges riksdag och regering ett porträtt målat av Leif Zetterling. Konstnären är en känd karikatyrtecknare i dagspress, men han har även gjort ett stort antal porträtt av kända svenskar. I en intervju i *Dagens Nyheter* säger han att: "porträtt kan man bara göra av vänner"

(Nilsson 2007). Verket visar en leende, ledig kung med en motorbåt på havet i bakgrunden. Han avbildas brunbränd med lätt skäggstubb, det är en skildring av privatpersonen kungen – beställd av Sveriges riksdag och regering. Att porträttet är av privatpersonen förstärks av att kungen uttrycker en känsla då han ler. Att luta huvudet en smula på det sätt han gör kan också räknas som en *invit*.³ Känslor är något som gärna undviks i porträtt, framför allt glädje och skratt. Om man skildrar den porträtterade mer reserverad får betraktaren att fylla i en passande känsla, medan skildrade känslor kan upplevas som överdrivna och onaturliga. Att inte visa känslor tyder även på viss distans gentemot betraktaren och det är uttryck för kontroll och seriositet (Brilliant 1991). I Zetterlings porträtt är kungen dessutom skildrad i naturligt ljus, utomhus mot en nästan molnfri himmel, vilket inte är platsen för kungens ämbeten. Det finns ändå några referenser till honom som statsöverhuvud, då båten kan syfta till hans militära grad och den har en svensk flagga i aktern. Ett annat tecken på porträttets privata karaktär är att kungen bär glasögon. Kan en kung inte skildras med några brister? I Bernadottesamlingen skildras både Gustaf V och Gustaf VI Adolf med glasögon, men det har möjligtvis annan betydelse. Glasögon kan symbolisera auktoritet genom att konnotera till bokliga kunskaper och vishet, kvaliteter som nuvarande kung måhända inte aspirerar på. Därmed blir de istället en referens till hans privata sfär. Men varför kommer det privata fram i en gåva från riksdag och regering? I ett historiskt perspektiv hade porträttet nog setts som ett majestätsbrott medan det här är tydligt vem som nu har tolkningsföreträde. Sveriges riksdag och regering kan, med eller utan bakomlig-

gande intentioner, beställa ett privat porträtt av kungen och är den enda beställaren i artikelns exempel som har politiskt intresse av att göra detta. Porträttet kan därigenom ses som en markör för var den konstitutionella makten ligger i Sverige, även om gesten är vänskaplig.

AVSLUTANDE DISKUSSION

Det är inte lätt att porträttera kungligheter i dagsläget, då både porträttkonsten och monarkiernas ställning förändrats radikalt i västvärlden under 1900-talet. Det finns även förväntningar på porträtt av kända personer i allmänhet och kungligheter i synnerhet, i det sistnämnda fallet finns dessutom en rik historia att jämföra med. Porträtt bygger på likhet – men vilka kvaliteter vill vi ha avbildade i ett kungaporträtt i dag? Troligtvis sådana som motsvarar våra förväntningar på monarken: en representant och en gemensam symbol för Sverige och svenskarna, far i en populär familj, någon som oss och någon som vi kan se upp till, någon att förakta. Ingångarna till ett kungaporträtt är många och i vissa fall oförenliga i ett och samma konstverk. Det är även möjligt att skildra statsöverhuvudet på alla dessa sätt där det innan var mer formaliserat i och med att monarkin hade en kraftfullare roll. Valspråket "För Sverige i tiden" kan i sammanhanget få mycket vid tolkning, för hur gör man monarkin samtida? En konsekvens är nog att gränserna för privat och offentligt suddas ut för offentliga personer i allmänhet och kungligheter i synnerhet, speciellt om kungens funktion är dynastiskt, genom mediernas allmänna intimisering. (jfr Mårtensson 1990) Då blir familjen och de privata gestaltningarna mer intressanta för allmänheten och det klas-

siska offentliga porträttet en intern angelägenhet inom den egna familjen.

NOTER

- ¹ David Klöcker Ehrenstrahl, *Den karolinska kungafamiljen*, 1683 och Fredrik Westin, *Familjen Bernadotte*, 1839.
- ² Att stå med handen på höften och armbågen rakt ut är en pose som vi kan finna i andra fursteporträtt och under barocken symboliserade den adliga och krigiska dygder som beslutsamhet och styrka. Se t.ex. olika porträtt av Karl XII. Olausson, Magnus, "Statsporträttet – bilden av fursten som ikon" i Cavalli-Björkman, Görel (red.) *Ansikte mot ansikte: Porträtt från fem sekel*, Nationalmuseum, Stockholm 2001, s. 40.
- ³ Se t.ex. kritiken mot Wertmüllers porträtt av *Marie Antoinette och hennes barn i Trianons park*, 1785, beskrivet i Olausson, s. 78.

REFERENSER

- Brilliant, Richard, 1991. *Portraiture*. London.
- Larsson, Lars Olof, 2001. "Porträttens retorik." I: Cavalli-Björkman, Görel (red.), *Ansikte mot ansikte: Porträtt från fem sekel*. Nationalmuseum, Stockholm.
- Nationalencyklopedin*, www.ne.se, uppslagsord "Porträtt" (9 februari 2009).
- Mårtensson, Eva, 1990. "Mediernas intimisering." I: *Tvärsnitt* 1990:1.
- Nilsson, Åsa, 2009. "Leif Zetterling driver med makthavarna." I: *Dagens Nyheter*, 28 juni 2007, från www.dn.se/DNet/road/Classic/article/0/jsp/print.jsp?&a=665860 (13 februari 2009)
- Olausson, Magnus, 2001. "Statsporträttet – bilden av fursten som ikon." I: Cavalli-Björkman, Görel (red.), *Ansikte mot ansikte: Porträtt från fem sekel*. Nationalmuseum, Stockholm.
- Petersson, Johan, 1994. *En studie av John-Erik Franzéns porträtt "Kungafamiljen"*, c-uppsats i konstvetenskap, Umeå universitet.

Shanks, Nelson, 2009. "Biography: Nelson Shanks." www.nelsonshanks.com/bio.html (13 februari 2009).

Sjöberg, Ursula & Hagsgård, Kerstin, 2008. *Bernadotteporträtt från två sekel*. Utställningskatalog, Husgerådskammaren, Stockholm.

West, Shearer, 2004. *Portraiture*. Oxford University Press.

SUMMARY

*Portraits of the King
Between Public and Private Spheres
(Kungens porträtt
Mellan privat och offentligt)*

The article describes how three different portraits of the Swedish King are moving between public and private spheres in different ways for different reasons. Since portraits are considered public by most definitions it is interesting when private aspects of a public figure is used in a portrait. The Swedish National Portrait Gallery commissioned a portrait of the royal family with the succession in focus, but it is also an image of a "normal" family like the photos in our own private albums. At the King's 50th birthday the Swedish government gave him an intimate portrait with minimal references to his status. Compare these two paintings with the King's own commission for the Bernadotte Gallery, portrayed as a statesman in a traditional portrait of a king. As royalty in general are becoming celebrities instead of political institutions, their private lives comes in focus of media attention. This might be exaggerated since their celebrity is based on their dynastic functions. As a consequence the statesman-like portrait becomes important only for the royal families own commissions.

Keywords: porträtt, kungaporträtt, Carl XIV Gustaf, privat/offentligt.

Ann-Catrine Eriksson, Art History, Department of Culture and Media Studies, Umeå University, Umeå, Sweden.